

RASPORED RADA BRAČNOGA PARTNERA I DOŽIVLJAJ BRAČNE KVALITETE DRUGOG PARTNERA: PROVJERA EFEKTA PRIJENOSA¹

JOSIP OBRADOVIĆ,* MIRA ČUDINA-OBRAĐOVIĆ**

Primljeno: travanj 2002.
Prihvaćeno: lipanj 2002.

Izvorni znanstveni rad
UDK: 159.944

Konstruiran je teoretski model koji se sastoji od tri nezavisne (egzogene) varijable i šest zavisnih (endogenih) varijabla. Egzogene varijable jesu: (1) ukupno vrijeme izbjavanja iz kuće zbog rada, (2) čestina prekovremenog rada i (3) smjenski rad, a endogene varijable jesu: (1) percepcija negativnog prijenosa partnerovog rada na brak, (2) percepcija negativnog prijenosa partnerovog rada na kućanstvo, (3) bračna intimnost, (4) bračna usamljenost, (5) percepcija partnerove potpore i (6) doživljaj bračne kvalitete. Model je provjeren na 340 bračnih parova zaposlenih u stalnom radnom odnosu, i to posebno za žene, a posebno za muševce. Za provjeru modela primijenjen je postupak EQS (Modeliranje pomoću strukturalnih varijabli) (Bentler i Wu, 1995). Nakon nekoliko modifikacija modela u skladu s Lagrangeovim multiplikatorom, dobiveni su modeli koji su u skladu s podacima za oba poduzorka. Svi indeksi primjerenosti vrlo su visoki; za žene je objašnjeno 68%, a za muševce 50% varijance varijable doživljaj bračne kvalitete.

Ključne riječi: izbjavanje zbog rada, prekovremeni rad, smjenski rad, negativni prijenos rada na brak, negativni prijenos rada na kućanstvo, bračna intimnost, bračna usamljenost, partnerska potpora i doživljaj bračne kvalitete.

Uvod

Za dobrobit odraslih pojedinaca, a osobito za dobrobit njihove djece, od najveće je važnosti bračna kvaliteta. Smanjena bračna kvaliteta može ugroziti zadovoljstvo i zdravlje pojedinca, njegovu radnu učinkovitost, a mnogobrojna istraživanja pokazuju da smanjena bračna kvaliteta povećava bračnu nestabilnost i uzrokuje nekompetentno roditeljstvo, što pogoršava djetetove razvojne uvjete i povećava sukob između roditelja i djece, osobito adolescenata (Conger i sur., 1991; Connel, 1994; Elder i sur., 1995; Hraba, 2000; Lorenz i sur., 1991). Zbog toga su od velike važnosti istraživanja svih čimbenika koji mogu ugroziti ili smanjiti bračnu kvalitetu.

Tijekom posljednja dva desetljeća mnogobrojni se istraživački radovi usmjeravaju na izučavanje sučelja rad-obitelj, osobito u anglosakson-

skom kulturnom krugu. Sva se ta istraživanja mogu svrstati u 4 skupine (Grzywacz i sur., 2000) od kojih dvije obuhvaćaju istraživanja utjecaja rada na obitelj i brak, a druge dvije obuhvaćaju istraživanja utjecaja obitelji na rad. Unutar svake od tih skupina jedna je podskupina usmjerena na pozitivne utjecaje, a druga na negativne (Guelzow i sur., 1991; Marshall i Barnett, 1991; O'Neil i Greenberger, 1994). Većina provedenih istraživanja pripada skupini koja proučava moguće negativne utjecaje rada na obitelj i brak (Jenkins i sur., 2000), operacionalizirajući najčešće utjecaj radnog stresa na obiteljske i bračne odnose (Barling i MacEven, 1992; Crouter i sur., 1999; Hughes i sur., 1992; MacDermitt i Williams, 1997). Drugim riječima, ta istraživanja se usredotočuju na ono što se naziva *efekt prelijevanja* (spill-over), tj. utječe li i koliko pojedinčeva

¹ Rad je dio istraživačkoga programa Socijalna struktura i socijalna integracija; financijski ga je podržalo Ministarstvo znanosti Republike Hrvatske, a proveo Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb (402-02/96-08/738).

* Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

** Učiteljska akademija Sveučilišta u Zagrebu

radna situacija i percepcija radne situacije na njegov doživljaj obiteljskih i bračnih odnosa, kao i na posljedice sukoba između rada i obitelji kojega pojedinac može bitno doživljava.

Najznačajniji i najdosljedniji rezultati izučavanja prelijevanja doživljaja rada na obitelj ukazuju na preopterećenost poslom kao na glavni izvor radnoga stresa (Kossek i Ozeki, 1998), dok je ukupni broj sati provedenih u radu istodobno najvažniji uzrok negativnoga prelijevanja iz rada na doživljaj obiteljske situacije za pojedinog bračnog partnera, ali i negativnog prijenosa na drugog partnera (Kosek i Ozeki, 1998). Višestruko je potvrđen negativan odnos između ukupnoga broja sati provedenog u radu i bračne stabilnosti (Presser, 2000). I druge su se mjere odsutnosti od kuće i radnog rasporeda također pokazale važnima, kao što je vrijeme putovanja od kuće do radnog mjesta, prekovremeni rad i rad u smjenama (Presser, 1994).

Malobrojnija su istraživanja koja se usredotočuju na provjeru tzv. *efekta prijenosa* (cross-over), tj. utječe li doživljaj rada i radni stres jednog bračnog partnera na bračno, obiteljsko i životno zadovoljstvo drugog bračnog partnera (Hammer i sur., 1997; Kinnunen i sur., 1997; Mauno i Kinnunen, 1999). Budući da nam se efekt prijenosa čini još pogubnijim za obiteljsko funkcioniranje od efekta prelijevanja, jer senzibilizira za stres oba bračna partnera i započinje krug negativnih međuutjecaja u obitelji, i budući da su u našoj zemlji obitelji dvostrukog hranitelja pravilo, a ne iznimka, pa se u svakoj takvoj obitelji može očekivati istodobno i prelijevanje i prijenos za oba partnera, čini nam se iznimno važnim prepoznati i istražiti sve izvanobiteljske izvore i mehanizme negativnih obiteljskih interakcija. Istraživanje efekta prijenosa moglo bi u tom pogledu pružiti dragocjene uvide.

Kako bismo započeli potragu za glavnim uzrocima mogućeg negativnog prijenosa iz rada na obitelj, potrebno je najprije započeti s raščlambom vremenske dimenzije radne i obiteljske zauzetosti.

Ukupan broj radnih sati i bračni odnosi

Prema radnoj statistici u SAD prosječan tjedni broj sati rada bio je u 1997. 49.9 sati za muškarce i 44 sata za žene (Bond i sur., 1998; Crouter i sur., 2001). Iste je godine prosječni tjedni broj sati rada u Europskoj zajednici bio 41.7 sati za muškarce i 33.4 sata za žene, dok je u Hrvatskoj, gdje je provedeno ovo istraživanje, prosječan tjedni broj sati rada bio 43.5 sati za muškarce i 40.9 sati za žene (Rezultati ankete o radnoj snazi, 1999). Dok se gotovo sva objavljena istraživačka građa odnosi na rezultate istraživanja u SAD, istodobno je očito da američko društvo ima najduži radni tjedan, što je jasan pokazatelj da vremenska opterećenost radom ima drukčiju važnost u raznim društvima. Zato bi se pravi uvid u specifične i opće efekte ukupnog broja radnih sati na bračne odnose mogao dobiti samo međunarodnim ili međukulturnim pristupom, ili bi se morala provesti usporedba rezultata dobivenih u zasebnim istraživanjima unutar pojedinih društava.

Mnogobrojne su pretpostavke o mogućem negativnom utjecaju dugog radnog vremena na bračne odnose (Cooper, 1999), a često se smatra da je ono ujedno i glavni izvor negativnih utjecaja rada na obitelj i brak (Cauldron, 1997), jer smanjuje količinu zajedničkog obiteljskog vremena i suzuje prilike za privatni život i obiteljske odnose (Lewis i Cooper, 1999). No, neka istraživanja ne priznaju takav izravan odnos vremenske dimenzije rada i naglašavaju veću važnost percepcije bračnih partnera o ometanju obiteljskog života zbog radne zauzetosti. Rezultati istraživanja ovoga problema unekoliko su kontradiktorni. Neki ukazuju na negativni odnos između ukupnoga broja sati rada i bračne kvalitete (Mauna i Bellas, 2001). Drugi pak ne nalaze povezanosti između ukupne radne zauzetosti i bračnog zadovoljstva muža i žene (Hughes i sur., 1992; Pittman, 1994; Wallace, 1999), a Coverman (1989) je čak našao pozitivan odnos između ukupnog trajanja rada i bračnoga zadovoljstva. I samo postojanje takvih kontradiktornih rezultata ukazuje na teškoću formuliranja jasnog općeg

zaključka o odnosu trajanja rada i bračnih i obiteljskih odnosa. Očito je da opći društveni kontekst ima važnu ulogu (društveno definiranje dužine radnog tjedna, važnost radnih i obiteljskih vrijednosti u određenom društvu i društvena potpora obitelji), kao i niz individualnih varijabli kao što su radna i obiteljska zaokupljenost i predanost i obiteljska kohezija.

Prekovremeni rad i bračni odnosi

Prekovremeni je rad uobičajena pojava i mogli bismo očekivati da postoje mnoga sustavna izučavanja njegovog utjecaja na ljude. No, samo je jedno istraživanje usmjereno baš na provjeru utjecaja prekovremenog rada na dobrobit pojedinca (Ettner i Grzywacz, 2001), a njegovi rezultati jasno pokazuju da je prekovremeni rad usko povezan s negativnom percepcijom utjecaja vlastitoga rada na fizičko i mentalno zdravlje. Povezanost između prekovremenog rada i bračnih/obiteljskih odnosa nije dosad izravno provjerena, iako se može očekivati povećana napetost i bračni problemi zbog čestog, a unaprijed neplaniranog izbivanja bračnog partnera. Također, moguće je pretpostaviti da je taj problem povezan s rodnom pripadnošću, jer izostajanja iz kuće zbog prekovremenog rada izazivaju drukčije probleme ako je odsutan muž ili ako je odsutna žena (Duxbury i Higgins, 1991; Fox i Dwyer, 1999).

Smjenski rad i bračni odnosi

Prema mnogim istraživačkim rezultatima smjenski je rad važna varijabla koja u značajnoj mjeri utječe na zdravlje i radnu uspješnost zaposlenika, njihovu smrtnost (Taylor i Pocock, 1972), bolesti krvnožilnog sustava (Kawachi i sur., 1995; Tenkanen i sur., 1977), psihosomatske i druge zdravstvene probleme (Tucker i sur., 1998; Vaernes i sur., 1988) i emocionalne reakcije (Frese i Semmer, 1986; Kandolin, 1993). Nasuprot tome, malo se zna o tome kako smjenski rad zaposlenika utječe na njihovu percepciju bračnih odnosa,

bračnu kvalitetu i obiteljske odnose. Tek tri istraživanja izravno provjeravaju utjecaj smjenskog rada na bračnu kvalitetu i stabilnost. Prema istraživanju Presser (2000) koje je autorica provela među 3476 bračnih parova izlučenih iz Nacionalnog istraživanja obitelji i domaćinstava u SAD, smjenski rad, tj. rad navečer, noću ili u rotirajućim smjenama povećava vjerojatnost da će brak završiti rastavom približno u tijeku prvih 5 godina. Noćni rad je za muškarce povećao vjerojatnost rastave 6 puta više nego rad danju. U žena s djecom noćni rad je povećavao vjerojatnost rastave do 3 puta. U drugom istraživanju, provedenom na nacionalnom uzorku od 1668 udanih žena i oženjenih muškaraca pokazalo se da smjenski rad ima općenito negativne posljedice po bračnu kvalitetu. Također se pokazalo da smjenski rad povećava vjerojatnost rastave braka između 7% i 11% tijekom tri godine (White i Keith, 1990). U trećem su istraživanju Ettner i Grzywacz (2001) dokazali negativan utjecaj smjenskoga rada na fizičko i psihološko zdravlje zaposlenika. Iako su svi ti rezultati vrlo plauzibilni, ipak ni oni ne omogućuju dolaženje do općenitijih zaključaka o utjecaju smjenskoga rada na obitelj i obiteljske procese. To pogotovu vrijedi ako se zna da su sva tri istraživanja provedena u radnom i socijalnom okružju Sjedinjenih Američkih Država.

Sadašnje istraživanje

Moguće je sve dimenzije rada (ukupni broj radnih sati, prekovremeni rad i smjenski rad) smatrati složenom varijablom koju možemo nazvati radnim rasporedom. Da bismo dobili jasnu sliku utjecaja radnoga rasporeda na obiteljske i bračne procese očito je potrebno uzeti u obzir sve tri dimenzije radnoga rasporeda kao nezavisne varijable. Istraživanjem treba provjeriti odnos između svake od tih varijabli i bračnih procesa, primjerice bračne kvalitete, a također i moguće međuutjecaje različitih dimenzija. U prikazanom smo istraživanju upravo to željeli provesti.

Iako mnogobrojni problemi povezani i s prelijevanjem i prijenosom radne uloge još nisu

riješeni (Čudina-Obradović i Obradović, 2001), mnogo bolje su proučene posljedice prelijevanja radne uloge pojedinca na njegovu obiteljsku ulogu nego prijenosa radne uloge jednoga bračnog partnera na doživljaj obiteljskog i bračnog zadovoljstva drugoga partnera, tj. kako se primjerice radni raspored jednog partnera odražava na bračno zadovoljstvo drugoga partnera. U našem smo istraživanju željeli provjeriti kako radni raspored jednoga partnera utječe na percepciju ometanja bračne kvalitete drugoga partnera (efekt prijenosa) i dalje, kako ta percepcija ometanja utječe posredno, preko niza bračnih procesa, na ženin ili muževljev doživljaj bračne kvalitete. Ovi pretpostavljeni odnosi među istraživanim varijablama prikazani su na Slici 1.

Prema Slici 1. najprije pretpostavljamo da se radni raspored pojedinca sastoji od tri varijable: (1) izostajanje iz kuće zbog rada (vrijeme rada + vrijeme putovanja na posao i s posla), (2) čestina prekovremenog rada i (3) smjenski rad (radi li pojedinac samo u jednoj, u dvije ili tri smjene). To su nezavisne varijable istraživanja za koje se pretpostavlja da će djelovati na percepciju ometanja obiteljskog života zbog rada bračnog partnera. Primjerice, pretpostavlja se da što je veće muževljevo izostajanje iz kuće, što češće radi prekovremeno, te ako radi u smjenama, to će negativnija biti ženina percepcija o ometanju bračnog života zbog partnerova rada. Dalje, pretpostavljamo da će negativnija percepcija posljedica radnoga rasporeda utjecati negativnije na bračne procese: smanjit će percepciju bračne intimnosti, povećati doživljaj bračne usamljenosti i smanjiti percepciju dobivanja partnerske potpore. Prema modelu prikazanom na Slici 1. te će negativne promjene bračnih procesa smanjiti doživljaj bračne kvalitete. Pokušali smo u ovom istraživanju testirati taj model pomoću SEM modeliranja.

Metodologija

Kako bismo testirali model prikazan Slikom 1. i to zasebno za muževe, a zasebno za žene, model smo najprije operacionalizirali, a zatim se odlučili za instrumente i sudionike u istraživanju.

Sudionici

U istraživanje su uključeni parovi obitelji dvostrukog hranitelja koji su dio šireg uzorka od 505 bračnih parova koji su reprezentativni za grad Zagreb i Zagrebačku županiju prema varijabli muževljevo obrazovanje. Novi uzorak uključio je 340 parova, od kojih su oba bračna partnera zaposlena na neodređeno vrijeme. Prosječna dob žena u uzorku jest $M = 35.00$ godina ($SD = 8.16$), a muževa $M = 38.28$ ($SD = 7.82$). Od uzorka žena 17.64 % završilo je osnovnu školu, 47.62 % srednju školu i 34.74 % završilo je višu školu ili fakultet. Od uzorka muževa 27.64 % završilo je osnovnu školu, 42.05 % srednju školu i 30.31 % završilo je višu školu ili fakultet. Prosječno trajanje braka je $M = 12.31$ godina ($SD = 7.68$). Od svih parova 17.64 % je bez djece, 37.16 % ima jedno dijete, 36.76 % dva djeteta, a 7.44 % troje ili više djece. Prosječna netto plaća za žene je $M = 2982$ kuna ($SD = 1850$), a za muževe $M = 3551$ kuna ($SD = 2490$).

Varijable i instrumenti

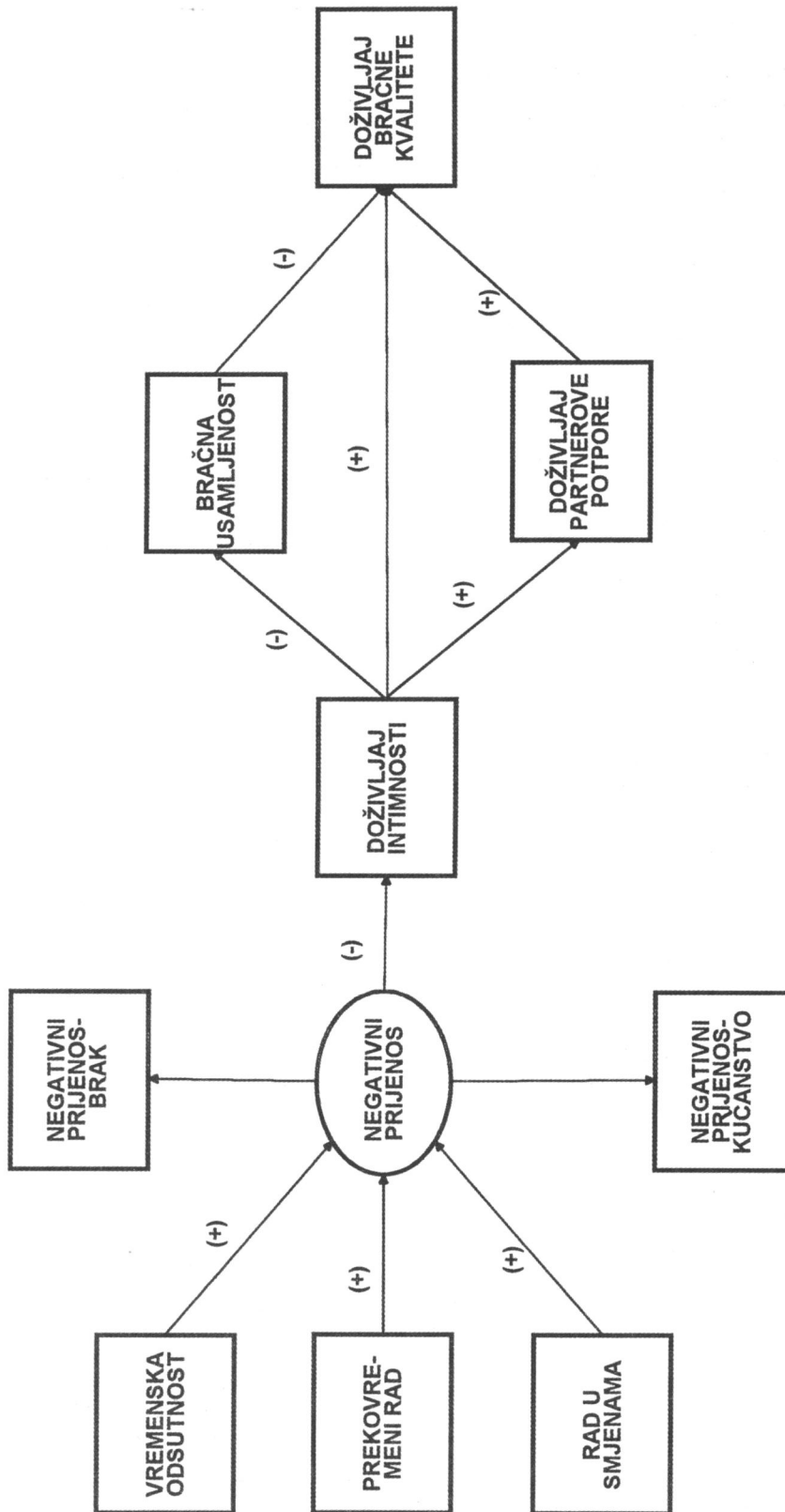
Definirane su tri varijable koje predstavljaju radni raspored i one su uvrštene u istraživanje kao nezavisne ili egzogene varijable, dok je šest varijabla bračnih procesa definirano kao zavisne ili endogene varijable.

Egzogene varijable

1. Ukupno vrijeme izbivanja iz kuće zbog rada. Varijabla je izražena kao zbroj sati u danu koji su provedeni u radu ili putovanju na radno mjesto i s radnoga mjesta, prema samoiskazu sudionika.

2. Čestina prekovremenoga rada. Varijabla se sastoji od tri kategorije: (1) nikad ili vrlo rijetko, (2) nekoliko puta mjesečno, (3) vrlo često, tj. nekoliko puta tjedno. Podaci za tu varijablu dobiveni su samoiskazom svakog ispitanika, žene i muža zasebno.

3. Smjenski rad. Varijabla se sastoji od tri kategorije: (1) rad samo u jutarnjoj smjeni, (2)

Slika 1. Raspored rada jednog bračnog partnera i doživljaj bračne kvalitete drugog partnera

naizmjenični rad u jutarnjoj i u poslijepodnevnoj smjeni, (3) naizmjenični rad u jutarnjoj, poslijepodnevnoj i noćnoj smjeni. Podaci za tu varijablu dobiveni su samoiskazom svakog ispitanika, žene i muža zasebno.

Endogene varijable

1. Percepcija negativnoga prijenosa partnerovog rada na brak. Varijabla je izmjerena skalom koja se sastoji od pet čestica u pet točaka, a dio je šireg instrumenta autora Smalla i Rileya (1990). Primjer čestica: Posao moga bračnog partnera ometa nam zajedničko provođenje vremena; Naš brak trpi zbog posla moga bračnog partnera. Indeks unutarnje konzistencije: Cronbach $\alpha = .85$ za žene i Cronbach $\alpha = .82$ za muževe.

2. Percepcija negativnoga prijenosa partnerovog rada na kućanstvo. Varijabla je izmjerena skalom koja se sastoji od pet čestica u pet točaka, a također je dio šireg instrumenta autora Smalla i Rileya (1990). Primjer čestica: Zbog zauzetosti poslom moj bračni partner ne stigne obavljati poslove u kućanstvu; Moj bračni partner provodi toliko vremena na svom poslu da mi ne može pomagati u kući. Indeks unutarnje konzistencije: Cronbach $\alpha = .87$ za žene i Cronbach $\alpha = .81$ za muževe.

3. Bračna intimnost. Varijabla je izmjerena Skalom bračne intimnosti (Schafer i Olson, 1981) koja se sastoji od pet subskala za mjerenje emocionalne, socijalne, seksualne, intelektualne i rekreacijske intimnosti među bračnim partnerima. Svaka se subskala sastoji od pet čestica u pet točaka. Primjer čestica: Moj bračni partner zaista zna što me veseli, a što boli; Seksualne intimnosti važan su dio našeg bračnog odnosa. Ukupni se rezultat na skali dobiva zbrojem bodova na svim subskalama. Indeks unutarnje konzistencije: Cronbach $\alpha = .95$ za žene i Cronbach $\alpha = .94$ za muževe.

4. Bračna usamljenost. Varijabla je izmjerena skraćenom inačicom Skale emocionalne usamljenosti (Oshagan i Allen, 1992). U skali smo zadržali samo onih pet čestica koje izražavaju baš bračnu usamljenost, a svaka čestica se sastoji od pet točaka. Primjer čestica: Uopće nemam osjećaj da imam bračnog partnera; Nemam

osjećaj da s partnerom mogu podijeliti svoje misli. Indeks unutarnje konzistencije: Cronbach $\alpha = .85$ za žene i Cronbach $\alpha = .88$ za muževe.

5. Doživljaj partnerove potpore. Varijabla je izmjerena Skalom bračne potpore (Turner i Marino, 1994) koja se sastoji od šest čestica u pet točaka. Primjer čestica: Moj će partner uvijek naći vremena za raspravu o mojim problemima, ako mi je to potrebno; Bez obzira što se dogodilo, znam da se uvijek mogu osloniti na svoga partnera. Indeks unutarnje konzistencije: Cronbach $\alpha = .93$ i za žene i za muževe.

6. Doživljaj bračne kvalitete. Varijabla je izmjerena skalom QMI (Indeks bračne kvalitete), (Norton, 1983), koja je primijenjena i validirana u brojnim istraživanjima. Sastoji se od šest čestica u pet točaka. Primjer čestica: Imamo dobar brak; Sretan/na sam u svome braku. Indeks unutarnje konzistencije: Cronbach $\alpha = .96$ i za žene i za muževe.

Prikaz obrade

Inicijalni strukturalni model (Slika 1) procijenjen je metodom korak po korak pomoću programa EQS (Bentler i Wu, 1995, inačica 7b objavljena 1998), i to zasebnom provjerom za muževe i zasebnom za žene. Konačni strukturalni modeli prilagođeni su dodavanjem standardiziranih tragova koji su se pokazali statistički i logički primjerenima na temelju Lagrangeovog multiplikatora. Matrica kovarijanca poslužila je kao temelj obrade podataka, podaci koji nedostaju zamijenjeni su prosječnom vrijednošću odgovarajuće varijable. Za sve varijable koje su uvrštene u model manjkalo je u prosjeku manje od 2% podataka. Za procjenu parametara primijenjena je metoda ML ROBUST za asimetrično raspoređene podatke. Primjerenost modela određena je nekim indeksima. Za svaki se model iznosi χ^2 s pripadajućim stupnjevima slobode koji pokazuju slaganje između teoretskog modela i podataka. (Ako hi-kvadrat nije značajan, to znači da postoji slaganje između modela i podataka.) Četiri su mjere primjerenosti modela izračunate

Tablica 1. Aritmetičke sredine i standardne devijacije varijabla uključenih u model

Varijable	ŽENE		MUŽEVI	
	M	SD	M	SD
Vrijeme izbjivanja iz kuće zbog rada	9.30	2.07	9.61	3.53
Negativni prijenos na brak	10.46	2.85	9.91	3.02
Negativni prijenos na kućanstvo	10.04	4.83	8.48	2.66
Bračna intimnost	104.03	1.80	104.27	17.07
Bračna usamljenost	9.75	3.14	9.53	3.50
Doživljaj partnerove potpore	22.93	5.38	23.01	5.30
Bračna kvaliteta	23.09	5.81	23.51	5.48

Napomena: N=340

kao dopuna hi-kvadratu. To su indeks komparativne primjerenosti (CFI), Bentler-Bonett indeks primjerenosti za asimetrično raspoređene podatke (NNFI), Bentler-Bonett indeks primjerenosti za simetrično raspoređene podatke (NFI) i prosjek kvadrata pogreške aproksimacije (RMSEA).

Rezultati

Deskriptivna statistika

Od 9 varijabla našega istraživanja 7 predstavlja kvazi-intervalne skale. Samo su dvije skale nominalne: čestina prekovremenog rada i smjenski rad. Za te je varijable dobivena sljedeća raspodjela podataka u predviđenim kategorijama: Prekovremeni rad (žene): (1) nikad ili vrlo rijetko: 34.40%, (2) nekoliko puta mjesečno: 40.88%, (3) vrlo često, tj. nekoliko puta tjedno: 24.72%. Prekovremeni rad (muževi): (1) nikad ili vrlo rijetko: 65.59%, (2) nekoliko puta mjesečno: 10.88%, (3) vrlo često, tj. nekoliko puta tjedno:

23.53%. Smjenski rad (žene): (1) rad samo u jutarnjoj smjeni: 67.65%, (2) naizmjenični rad u jutarnjoj i u poslijepodnevnoj smjeni: 27.65 %, (3) naizmjenični rad u jutarnjoj, poslijepodnevnoj i noćnoj smjeni: 4.70%. Smjenski rad (muževi): (1) rad samo u jutarnjoj smjeni: 66.77%, (2) naizmjenični rad u jutarnjoj i u poslijepodnevnoj smjeni: 17.94 %, (3) naizmjenični rad u jutarnjoj, poslijepodnevnoj i noćnoj smjeni: 15.29 %.

Deskriptivna statistika za ostale varijable prikazana je u Tablici 1.

I muževi i žene u prosjeku izbjivaju iz kuće zbog posla gotovo 10 sati dnevno. U zemljama Europske zajednice to je vrijeme mnogo kraće za zaposlene žene. Dugotrajno izbjivanje žena iz kuće radi posla moglo bi imati važne posljedice za bračne procese, osobito u brakovima s djecom. Za sve ostale varijable dobiveni su vrlo slični podaci za muževe i žene, osim za varijablu percepcija negativnog prijenosa partnerovog rada na kućanstvo. Interkorelacije među varijablama prikazane su u Tablici 2.

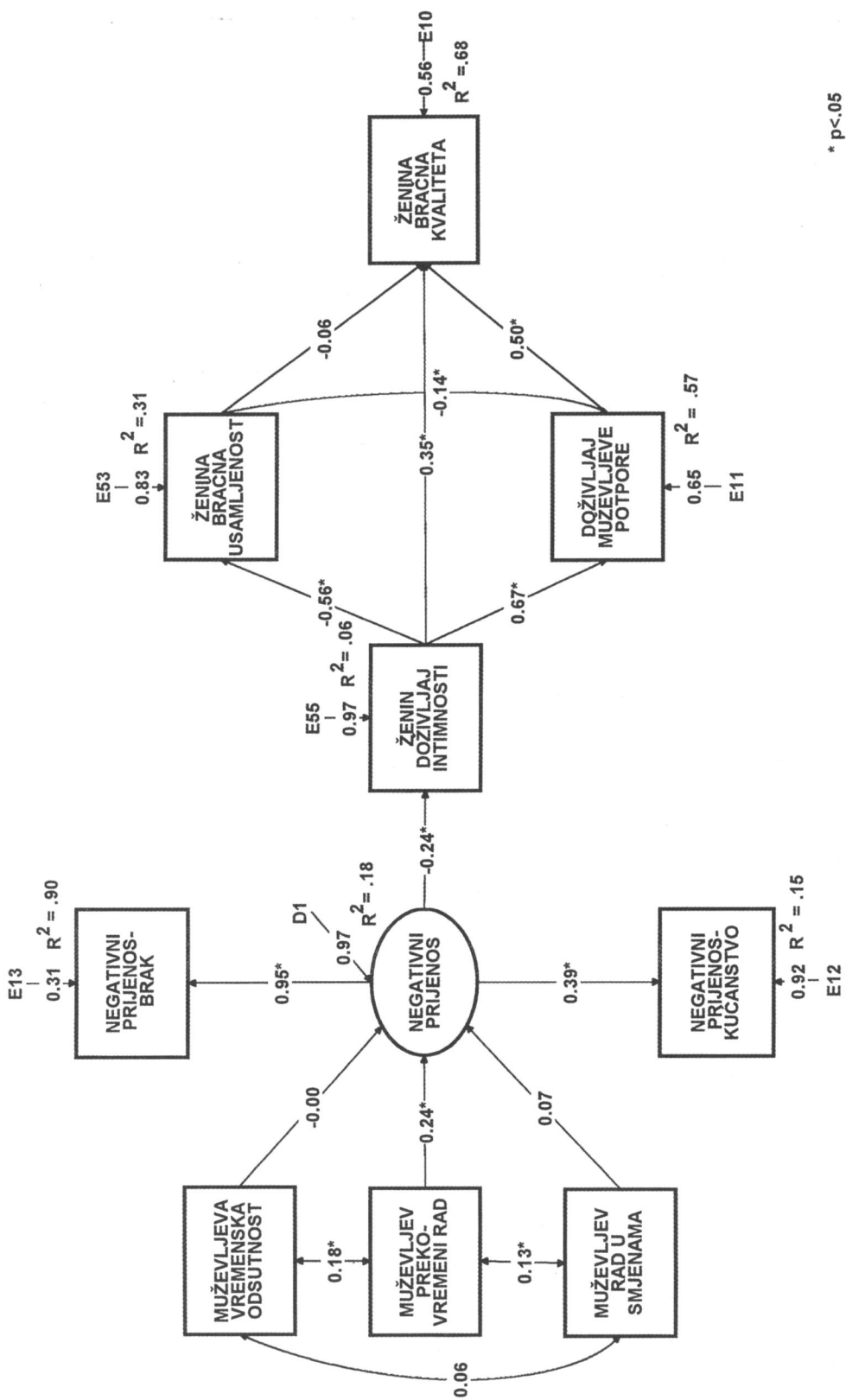
Tablica 2. Interkorelacije među varijablama koje predstavljaju model, zasebo za žene i zasebno za muševce

Varijable	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1 Vrijeme izbivanja iz kuće zbog rada	-	.21	.10	.09	.09	-.09	.10	-.05	-.04
2 Prekovremeni rad	.05	-	.13	.24	.08	-.02	-.03	-.04	-.01
3 Smjenski rad	.03	.09	-	.09	.07	-.11	.12	-.11	-.09
4 Negativni prijenos na brak	.07	.10	-.01	-	.38	-.23	.19	-.18	-.19
5 Negativni prijenos na kućanstvo	.10	.09	-.06	.59	-	-.11	-.12	-.05	-.05
6 Bračna intimnost	-.05	-.01	-.10	-.15	-.22	-	-.56	.75	.76
7 Bračna usamljenost	.05	.01	.15	.21	.25	-.47	-	-.52	-.52
8 Doživljaj partnerove potpore	-.06	-.04	-.06	-.11	-.21	.80	-.43	-	.79
9 Bračna kvaliteta	-.05	-.02	-.03	-.07	-.09	.62	-.44	.67	-

Napomena:

Za žene (N=340), podaci iznad dijagonale; za muševce (N=340), podaci ispod dijagonale. Korelacije veće od .195 značajne po razini $p < .05$, a korelacije veće od .254 značajne na razini $p < .01$.

Slika 2. Muževljev raspored rada i ženin doživljaj bračne kvalitete

* p < .05

Kako je vidljivo u Tablici 2., niske su interkorelacije među nezavisnim varijablama za žene. Jedine su značajne korelacije dobivene između varijabla ukupno vrijeme izbjivanja iz kuće zbog rada i prekovremeni rad. Dobivena je pozitivna i značajna korelacija između varijable čestina prekovremenog rada i varijable percepcija negativnog prijenosa partnerova rada na brak. Korelacije između varijabla bračnih procesa kao što su percepcija bračne potpore i percepcija bračne intimnosti jesu pozitivne, statistički značajne i vrlo visoke i za muževe i za žene. Istodobno, nema interkorelacija među nezavisnim varijablama za muževe.

Procjena modela

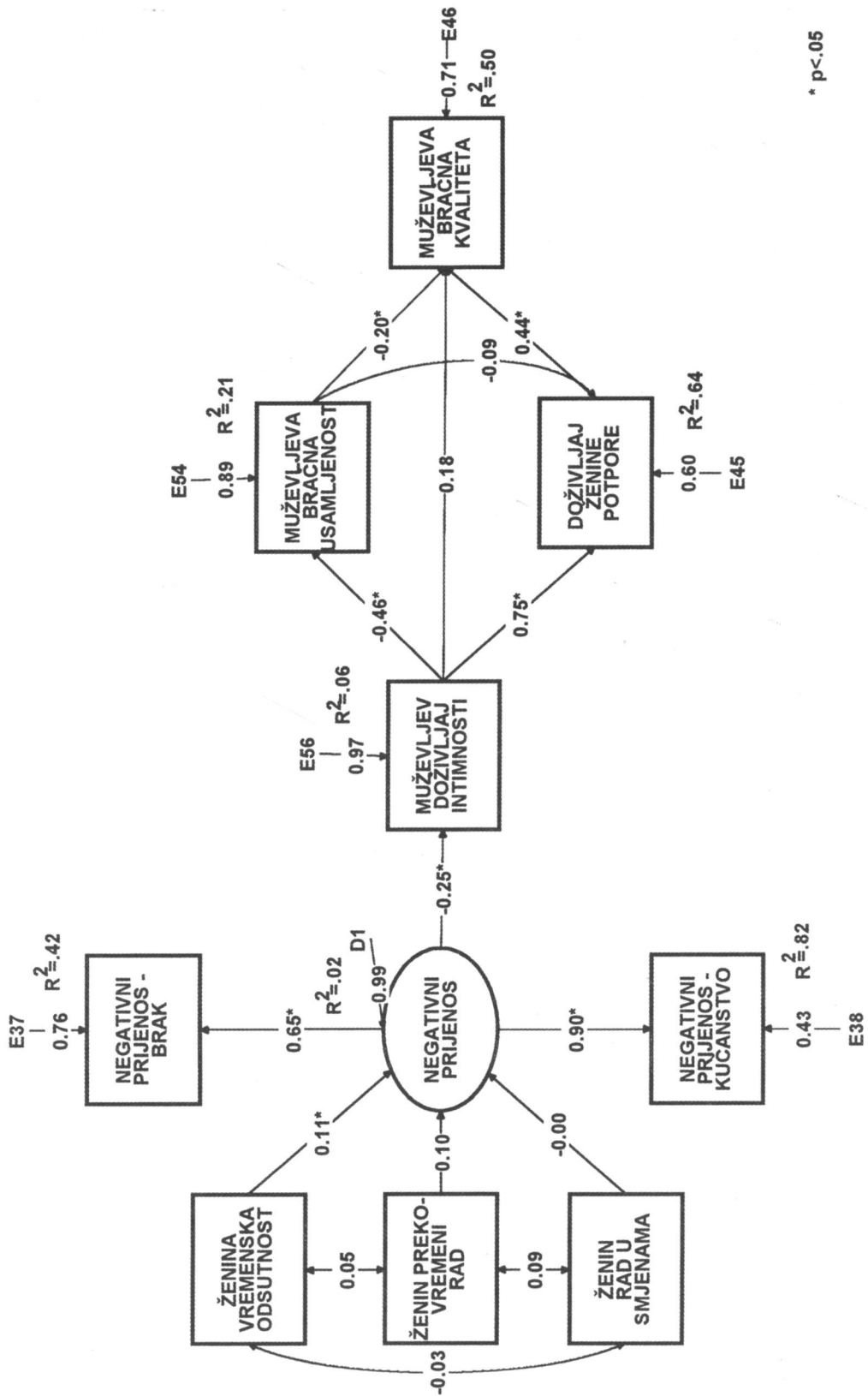
Najprije ćemo provjeriti koliko je model prikazan na Slici 1. primjeren podacima za **žene**. Za provjeru je primijenjen Program modela strukturalnih jednadžbi (EQS) uz ML ROBUST procjenu traga. Bazični se model pokazao neprimjerenim, budući da je dobiven značajan χ^2 (24, N = 340) = 64.20, $p < .01$, a to znači da postoji značajna razlika između podataka i modela. Drugi indeksi primjerenosti jesu: NFI = .933, NNFI = .934, CFI = .956 i RMSEA = .07. Lagrangeov multiplikator χ^2 (3, N = 340) = 40.53, $p < .001$ pokazuje da se modelu moraju dodati novi tragovi. Nakon što smo nekoliko puta mijenjali model u skladu s testom Lagrangeovog multiplikatora, dobiveni su sljedeći indeksi primjerenosti: χ^2 (20, N = 340) = 14.86, $p > .05$. Sattora-Bentler χ^2 (20, N = 340) = 13.04, $p > .05$. NFI = .984, NNFI = 1.00, CFI = 1.00 i RMSEA = .000, koji ukazuju na vrlo dobro slaganje modela i podataka. Odnosi između varijabla u modelu prikazani su na Slici 2.

Na Slici 2. očito je da postoji izravan pozitivan trag između muževljevog prekovremenog rada i ženine percepcije negativnoga prijenosa muževljevog rada ($\beta = .24$, $p < .05$). Također, postoji neizravan trag između nezavisnih varijabla (1) muževljevo ukupno vrijeme izbjivanja iz kuće zbog rada i (2) muževljev smjenski rad i ženine

percepcije negativnoga prijenosa muževljevog rada. Negativan i statistički značajan trag dobiven je između ženine percepcije negativnog prijenosa muževljevog rada i ženine percepcije bračne intimnosti ($\beta = -.24$, $p < .05$), koji jasno ukazuje na smanjenje ženinog doživljaja bračne intimnosti zbog muževljevog radnog rasporeda. Također, postoji negativan i statistički značajan trag između ženine percepcije bračne intimnosti i njezinih osjećaja bračne usamljenosti ($\beta = -.56$, $p < .05$), kao i statistički značajan i pozitivan trag između ženine percepcije bračne intimnosti i percepcije muževljeve potpore ($\beta = .67$, $p < .05$). Drugim riječima, što veću bračnu intimnost osjeća žena, to će se manje osjećati osamljenom i jače će primjećivati muževljevu potporu. Također, kao što smo očekivali, postoji statistički značajan i negativan trag između ženinog doživljaja bračne usamljenosti i njezine percepcije muževljeve potpore ($\beta = -.14$, $p < .05$). I na kraju, postoji izravan pozitivan i statistički značajan trag između ženine bračne intimnosti i njezinog doživljaja bračne kvalitete ($\beta = .35$, $p < .05$), i također između ženinog doživljaja bračne potpore i ženinog doživljaja bračne kvalitete ($\beta = .50$, $p < .05$). Drugim riječima, što se žena osjeća intimnije povezana s mužem i što jače primjećuje muževljevu potporu, to je ona zadovoljnija u braku. Sve varijable u modelu uzete zajedno objašnjavaju 68% varijance ženine bračne kvalitete ili bračnoga zadovoljstva.

Isti je postupak ponovljen pri testiranju koliko je model na Slici 1. primjeren podacima za **muževe**. Dobiveni su sljedeći indeksi primjerenosti: χ^2 (24, N = 340) = 39.20, $p < .05$, NFI = .955, NNFI = .972, CFI = .982 i RMSEA = .04. Lagrangeov multiplikator χ^2 (2, N = 340) = 17.41 $p < .01$. pokazuje da valja uvesti dodatne tragove. Nakon dvije modifikacije modela dobiveni su sljedeći indeksi: χ^2 (20, N = 340) = 29.70, $p > .05$, Sattora-Bentler χ^2 (20, N = 340) = 18.62, $p > .05$, NFI = .966, NNFI = .979, CFI = .988 i RMSEA = .04, što pokazuje vrlo dobro podudaranje podataka i modela. Taj je model prikazan na Slici 3.

Kako pokazuje Slika 3., za poduzorak muževa nema značajnih tragova među nezavisnim varijablama, ali postoji pozitivan i značajan trag

* p < .05

Slika 3. Ženin raspored rada i muževljev doživljaj bračne kvalitete

između nezavisne varijable ženino izbivanje iz kuće zbog posla i negativnog prijenosa na percepciju muža o ženinom poslu kao smetnji za obiteljski život ($\beta = .11, p < .05$). Što duže žena izbiva iz kuće, to je negativnija muževljeva percepcija posljedica njezinog izbivanja. Uz to postoji i negativan odnos između muževljeve percepcije negativnosti ženino izbivanja i njegovog doživljaja intimnosti sa ženom ($\beta = -.25, p < .05$). Postoji i značajan pozitivan trag između muževljevog doživljaja intimnosti sa ženom i njegove percepcije dobivanja ženine potpore ($\beta = .75, p < .05$), kao i značajan ali negativan trag između muževljevog doživljaja intimnosti sa ženom i njegova osjećaja osamljenosti u braku ($\beta = -.46, p < .05$). I na kraju, muževljev doživljaj bračne osamljenosti negativno je povezan s muževljevim doživljajem bračne kvalitete ($\beta = -.20, p < .05$), dok je njegov doživljaj ženine potpore pozitivno povezan s njegovim doživljajem bračne kvalitete ($\beta = .44, p < .05$). Oba su ta traga značajna. Sve varijable u modelu zajedno objašnjavaju 50% varijance muževljevog bračnog zadovoljstva.

Iako je naš glavni interes usmjeren na opisivanje i objašnjenje modela zasebno za muževe i zasebno za žene, ipak smo još dodatno testirali i razliku između ta dva modela. Dobiven je test razlike ($\Delta\chi^2(6, N = 340) = 1.63, p > .05$), a ostali su indikatori slaganja bili: NFI = .999, NNFI = 1.00, CFI = .999 i RMSEA = .00, što znači da postoji veliko slaganje tj. sličnost između modela za žene i onoga za muževe.

Rasprava

Empirijska je provjera pokazala da se osnovni model prikazan na Slici 1. ne slaže s podacima za žene. U osnovnom modelu (Slika 1.) nismo pretpostavili postojanje međudjelovanja nezavisnih, tj. egzogenih varijabla, no primjena SEM modeliranja otkrila je postojanje tih interakcija u uzorku žena, što znači da sve tri dimenzije muževljevog radnog rasporeda utječu na ženino doživljaj ometanja obiteljskog života, i to jedna izravno, a druge dvije neizravno. No, u modelu za

muževe samo je ukupna dužina ženina izbivanja iz kuće utjecala na muževljevu percepciju ometanja obiteljskoga života. Pokazalo se da je mužu jedino bitno da žena iz kuće izostaje što je manje moguće. Ti se rezultati mogu tumačiti tradicionalnim bračnim ulogama i dominantno tradicionalnom podjelom rada u hrvatskim brakovima (Topolčić, 2001).

U raščlambi negativnih posljedica radnog rasporeda bračnoga partnera možemo primijetiti različite oblike povezanosti između varijabla negativni prijenos kao latentni konstrukt i varijabla negativni prijenos na brak i negativni prijenos na kućanstvo. Povezanost između latentnog konstrukta negativni prijenos i izmjerene varijable negativni prijenos na brak prema percepciji žene je mnogo veća nego povezanost između varijable negativni prijenos i izmjerene varijable negativni prijenos na kućanstvo. Efekt negativnog prijenosa za žene jače je izražen u bračnim odnosima, dok su za njih manje bitne negativne posljedice za kućni posao. Nasuprot, iako postoji velika povezanost između varijabla negativnog prijenosa i izmjerenih varijabla negativni prijenos na brak i na kućanstvo prema percepciji muža, u muževa je znatno veća povezanost između latentne konstrukta varijable i negativnih posljedica po kućanstvo. Ti rezultati odražavaju rodne razlike i razlike u tradicionalnim ulogama bračnih partnera u hrvatskim brakovima.

Ono što je najvažniji zaključak istraživanja jest da postoji izrazit negativni prijenos za oba roda: i muževljev i ženino doživljaj bračne intimnosti ugrožen je zbog izbivanja bračnog partnera uzrokovanog poslom. U oba slučaja izbivanje iz kuće jednoga od partnera dovodi do smanjenja osjećaja bračne intimnosti u drugog partnera, što pak dovodi do njegove usamljenosti u braku i smanjenog osjećaja partnerske potpore. Za žene smanjenje osjećaja bračne intimnosti dovodi neposredno do smanjenog osjećaja bračne kvalitete. No, smanjenje ženino bračnog zadovoljstva izazvano je i posredno preko varijable doživljaj partnerske potpore. Za muževe je put smanjenja bračnoga zadovoljstva unekoliko drukčiji. Za njih također najprije doživljaj sman-

jene bračne intimnosti uzrokuje povećani doživljaj usamljenosti u braku i usporedno smanjeni doživljaj bračne potpore. U uzorku muževa te dvije varijable nezavisno izravno utječu na muževljev doživljaj bračne kvalitete. Općenito, iako postoje neke rodno specifične razlike u vezama među varijablama u modelu za žene i modelu za muževe, razlika među modelima nije značajna. Tako pomoću jedinstvenog modela objašnjavamo efekte prijenosa posljedica partnerskog radnog rasporeda, tj. isti model objašnjava kako radni raspored jednoga partnera utječe na bračno zadovoljstvo drugoga partnera. Dokazan je jasan utjecaj prijenosa posljedica radnoga rasporeda: snažan prijenos negativnih posljedica ženinog ukupnog izbivanja iz kuće zbog posla utječe na muževljevu bračnu kvalitetu te snažan prijenos negativnih posljedica muževljevog prekovremenog rada utječe na ženinu bračnu kvalitetu. Taj je istraživački zaključak važan za one koji odlučuju i upravljaju radnim organizacijama, te koji bi na temelju tih rezultata trebali razmisliti o primjerenijim oblicima radnoga rasporeda koji neće ugroziti nego će uspostaviti

zdraviju ravnotežu između radne i obiteljske uloge. Dugotrajna neravnoteža između rada i obitelji zasigurno dovodi i do negativnoga prelijevanja i prijenosa iz obitelji u rad, što bi upravljači morali predvidjeti i preduhitriti. Također, ovi rezultati pokazuju da je pri planiranju obiteljske organizacije važno poznavati i ukupnu cijenu ulaganja u materijalni prosperitet obitelji, u koju svakako pripada i cijena zadovoljstva i osjećaja sigurnosti bračnih partnera i njihove djece.

Valja ovdje istaći i neka ograničenja provedenog istraživanja. Najprije, istraživanje je transferzalno i bilo bi poželjnije i informativnije zaključivati o odnosima varijabla na temelju longitudinalnog promatranja. Zatim, uzorak sudionika reprezentativan je za visoko urbanizirano područje, pa se postavlja pitanje bi li se jednaki rezultati postigli na uzorku koji bi bio reprezentativan za manje urbanu populaciju. Uzevši u obzir sva navedena ograničenja, smatramo da su dobiveni rezultati uporabljivi i korisni za bolje razumijevanje sučelja između radnih i obiteljskih procesa.

Literatura

- Barling, J. i Mac Even, K.E. (1992): Linking work experiences to facets of marital functioning. *Journal of Organizational Behavior*, 13, 573-583.
- Bentler, P. M. , Wu, E.J. C. (1995;1998): EQS for Windows. Multivariate Software , inc. Enciano
- Bond, J.T., Galinsky, E. i Swanberg, J.E. (1998): The 1997 National Study of the changing force (Families and Work Institute, No.2): New York: Families and Work Institute.
- Caudron, S. (1997): Love vs. work: How you loose by making employees choose. *Work Force*, 76, 66-71.
- Connel, J.P., Spencer, M.B. i Aber, J.L. (1994): Educational risk and resilience in African-American youth: Context, self, action and outcomes in school. *Child Development*, 65, 493-506.
- Conger, R.D., Elder, G.H. Jr., Lorenz, F.O., Conger, K.J., Simons, R.L., Whitbeck, L.B., Huck, S. & Melby, J.N. (1990): Linking economic hardship to marital quality and instability. *Journal of Marriage and the Family*, 52, 643-656.
- Cooper, C. L. (1999): Can we live with the changing nature of work? *Journal of Managerial Psychology*, 14, 569-572.

- Coverman, S. (1989): Role overload, role conflict and stress: Addressing consequences of multiple role demands. *Social Forces*, 67, 965-982.
- Crouter, A. C., Bumpus, M.F., Maguire, M.M.C. i McHale, S.M. (1999): Linking parents' work pressure and adolescents' well-being: Insights into dynamics in dual-earner families. *Developmental Psychology*, 35, 1453-1461.
- Čudina-Obradović, M. i Obradović, J. (2001): Sukob obiteljskih i radnih uloga: uzroci, posljedice i neriješeni istraživački problemi. *Društvena istraživanja*, 10, 791 – 819.
- Elder, G. H., Eccles, J.S., Ardel, M. i Lord, S.(1995): Inner-city parents under economic pressure: Perspectives on the strategies of parenting. *Journal of Marriage and the Family*, 57, 771-784.
- Ettner, S.L. i Grzywacz, J.G. (2001): Workers' perceptions of how jobs affect health: A social ecological perspective. *Journal of Occupational Health Psychology*, 2, 101-113.
- Frese, M. i Semmer, M. (1986): Shift work, stress and psychosomatic complaints: A comparison between workers in different shiftwork schedules, non-shift workers, and former shift workers, *Ergonomics*, 29, 99-114.
- Grzywacz, J.G. i Marks, N.F. (2000): Reconceptualizing the work-family interface: An ecological perspective on the correlates of positive and negative spillover between work and family. *Journal of Occupational Health Psychology*, 5, 111-126.
- Guelzow, M. G., Bird, G.W. i Koball, E.H. (1991): An exploratory path analysis of the stress process for dual career men and women. *Journal of Marriage and the Family*, 53, 151-164.
- Hraba, J., Lorenz, F.O. i Pechačova, Z. (2000): Family stress during the Czech transformation. *Journal of Marriage and the Family*, 62, 520-531.
- Hughes, D., Galinsky, E. i Morris, A. (1992): The effects of job characteristics on marital quality: Specifying linking mechanisms. *Journal of Marriage and the Family*, 54, 1-42.
- Lewis, S. i Cooper, C.L. (1999): The work-family research agenda in changing contexts. *Journal of Occupational Health Psychology*, 4, 382-393.
- Lorenz, F.O., Conger, R.D., Simon, R.L. i Whitebeck, L. (1991): Economic pressure and marital quality: An illustration of the method variance problem in the causal modeling of the family processes. *Journal of Marriage and the Family*, 53, 375-388.
- Maume, D.J. i Bellas, M.L. (2001): The overworked American on the time bind? Assessing competing explanations for time spent in paid labor. *American Behavioral Scientist*, 44, 1137-1156.
- MacDermitt, S.M. i Williams, M.L. (1997): A within-industry comparison of employed mothers' experiences in small and large workplaces. *Journal of Family Issues*, 18, 545-566.
- Marshall, N.L. i Barnett, R.C. (1991): Race, class and multiple role strains and gains among women employed in the service sector. *Women and Health*, 17, 1-16.
- Norton, R. (1983): Measuring Marital Quality: A Critical Look at the Dependent Variable. *Journal of Marriage and the Family*, 46, 141-151.
- O'Neil, R. i Greenberger, E.(1994): Patterns of commitment to work and parenting: Implications for role strain. *Journal of Marriage and the Family*, 56, 101-118.
- Oshagan, H. i Allen, R. L. (1992): Three Loneliness Scale: An Assessment of Their Measurement Properties. *Journal of Personality Assessment*, 59, 380-409.
- Perry-Jenkins, M., Repetti, L.R. i Crouter, A.C. (2000): Work and family in the 1990s. *Journal of Marriage and the Family*, 62, 981-998.

- Pittman, J.F. (1994): Work/family fit as a mediator of work factors on marital tension: Evidence from the interface of greedy institutions. *Human Relations*, 47, 183-209.
- Presser, H.B. (1994): Employment schedules among dual-earner spouses and the division of household labor by gender. *American Sociological Review*, 59, 348 -364.
- Presser, H.B. (2000): Nonstandard work schedules and marital instability. *Journal of Marriage and the Family*, 62, 93-110.
- Rezultati ankete o radnoj snazi.(1999): Republika Hrvatska, Državni zavod za statistiku Zagreb.
- Shaefer, T. i Olson, D. H. (1981): Assessing Intimacy: The PAIR Inventory. *Journal of Marital and Family Therapy*, 11, 47-59.
- Small, S i Riley, D. (1990): Toward a Multidimensional Assessment of Work Spillover into Family Life. *Journal of Marriage and the Family*, 52, 51-62.
- Topolčić, D. (2001): Muškarci to ne rade: rodno segregirana podjela rada u obitelji. *Društvena istraživanja (Journal for General Social Issues)*, 54-55, 767-790.
- Turner, R. J. i Marino, F. (1994): Social Support and Social Structure: A Descriptive Epidemiology. *Journal of Health and Social Behavior*, 35, 193-212.
- Wallace, J. E. (1999): Work-to-nonwork conflict among married male and female lawyers. *Journal of Organizational Behavior*, 20, 797-81, 6.
- White, L. i Keith, B. (1990): The effect of shift work on the quality and stability of marital relations. *Journal of Marriage and the Family*, 52, 453-462.

Partner's employment schedule and perception of marriage quality by other partner: crossover model

Abstract

A theoretical model comprising three independent (exogenous) and six dependent (endogenous) variables was constructed. The exogenous variables were (1) total time of absence from home due to work related activity, (2) frequency of work overtime and (3) shift-work, while endogenous variables were (1) perception of negative crossover of partner's employment schedule on the marriage, (2) perception of negative crossover of partner's employment schedule on the household, (3) marital intimacy, (4) marital loneliness (5), perception of partner's support and (6) marriage quality. The initial structural model was evaluated in stepwise fashion using EQS program (Bentler & Wu, 1995), separately for the wives and for the husbands. The final structural models were fitted adding standard paths that were statistically and theoretically sound on the basis of the Lagrangian Multiplier test. Fit of the models was assessed by multiple indices: the comparative fit index (CFI), Bentler-Bonett nonnormed fit index (NNFI), Bentler-Bonett normed fit index (NFI) and Root mean-square error of approximation (RMSEA). All fitting indices obtained were very high. For the sample of wives 68% of the variance of the marriage quality was explained, while for husbands 50% of the variance of the marriage quality was explained by the model.

Key words: *time of absence from home due to work related activity, work overtime, shift-work, negative crossover of partner's employment schedule on the marriage, negative crossover of partner's employment schedule on the household, marital intimacy, marital loneliness, partner's support, marriage quality.*